

Wat verzwegen werd

Jaïr Salomon van Dijk

Wat verzwegen werd

Een Joods-Surinaamse familiegeschiedenis

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2026

Copyright © 2026 Jaïr Salomon van Dijk

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam. Ook tekst- en datamining van deze uitgave is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Voor de productie van de boeken van Querido wordt alleen gebruik gemaakt van duurzaam en verantwoord geproduceerd papier.

Omslag Mijke Wondergem

Omslagbeeld Mirjam (Mieke) de Jong, Amsterdam rond 1945

Foto auteur Lionne Hietberg

Binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 253 2192 5 / NUR 320

www.querido.nl

Voor Alida Mathilda de Jong (1919-1944),
Cornelis Groothuis (1890-1981),
zijn vrouw, Henriëtte Johanna Groothuis-Bierman (1891-1976)
en hun dochter, Aaltje van Oijen-Groothuis (1918-1993), met haar
man Mattheus Johannes van Oijen (1913-1998)

Voor Mieke

*I'll be seeing you
In every lovely summer's day
In everything that's light and gay
I'll always think of you that way
I'll find you in the morning sun
And when the night is new
I'll be looking at the moon
But I'll be seeing you.*

– Irving Kahal (1903–1942)

Inhoud

Proloog. Alwins zwijgen 13

- 1 Klein maar dapper. Hoe het begon 17
- 2 Het steundossier. De ontdekking van een lang verborgen naam 25
- 3 De Garcia's. Een Afro-Chinese familie 36
- 4 De ss Eurasia. Van Paramaribo naar Rotterdam 51
- 5 Moeder en dochter. Ruzie op nummer 9 70
- 6 'Een lief en hartelijk meisje'. Van tehuis naar tehuis 80
- 7 Eikenstein. Het rijksopvoedingsgesticht in Zeist 88
- 8 Hetta's meisjes. Ter bescherming van Joodse meisjes 98
- 9 Een groot gezin. Een Joods opvoedingstehuis in de duinen 112
- 10 Op eigen benen. Terug naar waar het begon 127
- 11 Tilly's betrekkingen. Leven in een naderende oorlog 134
- 12 Een ongelukkig schepseltje. Tilly en 'John Lewis' 141
- 13 Zuster Dijkhof. Het pension aan de Keizersgracht 149
- 14 Tilly's bevalling. Een geboorte in het Wilhelmina Gasthuis 155
- 15 De Hulp voor Onbehuisden. Een onontkoombaar afscheid 165
- 16 Een rode toekomst. Van gebroken jeugd naar gedeelde idealen 175
- 17 De Bergstichting. Tussen dreiging en bescherming 185
- 18 De gevaren van de Veeteeltstraat. Onderduiken in Betondorp 197

19	Kinderuitzendingen naar Friesland. Het Noodcomité Tuindorp Watergraafsmeer	206
20	‘Feest’ in Betondorp. Tussen vreugde en verdriet	212
21	Oorlogspleegkinderen. Pijnlijke voogdijkwesties	221
22	Leven in de wederopbouw. Opgroeien in naoorlogs Betondorp	228
23	Het lot van tante Judith. Tel Aviv, 1970	245
24	‘Don Alvino Garcia’. Leven na Tilly	257
25	Gedeeld DNA. De halfzussen	268
26	Oom Leo. Stille vaders, alleenstaande moeders	275
27	De ontmoeting. Families komen samen	286
	Epiloog. Uit de vergetelheid	293
	Dankwoord	297
	Afkortingen	299
	Noten	300
	Geraadpleegde bronnen en literatuur	324
	Bijlage	333

Over de beperkingen van het bronmateriaal

Hoewel bij de samenstelling van deze historische reconstructie met grote zorgvuldigheid te werk is gegaan, moet worden benadrukt dat het beschikbare bronmateriaal beperkt en vaak fragmentarisch is. Waar bronnen voor het grootste deel ontbraken of slechts gedeeltelijke informatie beschikbaar was, bijvoorbeeld wanneer het gaat over de oudejaarsavond 1939 in de Hofmeyrstraat, is er ruimte gelaten voor verdere invulling van de gebeurtenissen. Deze passages zijn desalniettemin gebaseerd op de wel beschikbare aanwijzingen in het bronmateriaal en de bredere, historische context. Er is dusdanig geformuleerd dat duidelijk is wanneer het om vermoedens gaat in plaats van harde feiten. Op deze manier is geprobeerd een samenhangend en vooral ook leesbaar verhaal te scheppen, zonder uit het oog te verliezen dat de reconstructie mede afhankelijk is van vaak beperkt en onvolledig bronmateriaal.

Over de terminologie

In dit boek wordt het woord ‘neger’ uitsluitend gebruikt binnen letterlijke citaten en oorspronkelijke bronverwijzingen. Dit is een bewuste keuze geweest. Het woord is in die context expres niet gemoderniseerd of aangepast om de historiciteit en de taalkundige context van het oorspronkelijke materiaal te behouden. Tegelijkertijd wordt dit woord buiten citaten vanzelfsprekend niet meer gehanteerd, gezien het in hedendaags taalgebruik als uiterst kwetsend en stigmatiserend wordt ervaren en het verbonden is met een geschiedenis van kolonialisme, raciale hiërarchie, slavernij en uitsluiting. Door deze terminologische afbakening wordt enerzijds recht gedaan aan de historische bronnen, terwijl anderzijds wordt aangesloten bij actuele ethische en wetenschappelijke normen omtrent inclusief en respectvol taalgebruik.

Proloog

Alwins zwijgen

De waarheid doet pijn, maar zwijgen doodt.
– Mark Twain (1835-1910), *On the Decay of the Art of Lying* (1882)

Ieder mens heeft geheimen. Sommige liggen aan de oppervlakte, andere worden diep in het hart weggestopt. De een vindt de moed om de waarheid bij leven uit te spreken, de ander neemt iets mee in het graf. Sommige geheimen liggen te wachten in laden of achter gesloten deuren. Het kan soms decennia of zelfs eeuwen duren wil een geheim zich openbaren.

Niet alles wat waar is hoeft daadwerkelijk gezegd te worden, en lang niet alles wat gezegd kan worden is ook waar. Wie alles van de ander weet, houdt weinig over om te ontdekken. Wie niets meer te ontdekken heeft, houdt misschien wel op te verlangen. Mysteries zijn soms noodzakelijk, bijna zoals muziek stilte nodig heeft om te kunnen bestaan.

Traman buku dangra fu leisi, zo luidt een oude Surinaamse odo. Letterlijk vertaald uit het Sranantongo betekent het gezegde zoiets als: ‘Andermans boek is moeilijk te lezen.’¹

Hij was iemand die liever niet te veel ruimte innam. En hoewel hij op het podium stormen kon ontketenen, keerde hij na het wegsterven van het slotakkoord vaak direct weer terug in zichzelf. Stil, onopvallend, als een man die meer luisterde dan sprak. De jonge saxofonist was een fijne echtgenoot en vader,

die hield van zijn vrouw en dochters met een toewijding die weinig woorden behoefde. Zijn liefde zat in kleine gebaren: een hand op zijn dochters schouder, een subtiele glimlach aan de keukentafel, of een dagje naar het strand. Voor buitenstaanders leek hij wellicht afstandelijk, maar wie echt goed keek, zag dat hij veel aandacht had voor de ander.

Toch ging er in zijn donkere ogen iets schuil. Alsof hij een ondefinieerbare zwaarte met zich meedroeg. Naar verluidt was hij een gevoelige, zelfs sentimentele man, al zou hij zichzelf nooit zo hebben genoemd. Tijdens een aangrijpende film, bij een herinnering, of tijdens het huwelijk van zijn dochter kon zijn blik plots breken en rolden de tranen over zijn wangen. Alsof zijn hart even vergat dat het sterk moest zijn.

Op het moment dat hij stierf – veel te vroeg – had hij de laatste dertig jaar van zijn leven gezwegen. Door een groot geheim jarenlang weg te duwen probeerde hij zichzelf wellicht te beschermen tegen kritische vragen, en tegen herinneringen die voor hem te pijnlijk waren om ooit nog aangeraakt te worden. Zijn stilte was een zorgvuldig opgetrokken muur. Niets mocht nog herinneren aan de gebeurtenissen in het voorjaar van 1940. Een jaar dat zich in hem had vastgezet als een splinter die nooit meer verwijderd kon worden. Sommige keuzes laten zich achteraf verklaren en rechtzetten, soms zelfs vergeven. Dit bleef echter bestaan.

Wat een mensenleven lang zorgvuldig was stilgehouden, kwam pas meer dan een halve eeuw na zijn dood door puur toeval aan de oppervlakte. Alwins zwijgen was doorbroken.

∞

Amsterdam, herfst 2024. Dag na dag, weer of geen weer, loopt er een dametje over de smalle grindpaden van het Amsterdamse

Vondelpark. Ze draagt een regenhoedje en aan haar zijde huppelt haar trouwe zwartgekleurde bordercollie. Haar pas is kalm, haar ogen kijken nieuwsgierig naar de mensen om haar heen. Ze is halverwege de tachtig en wandelt nog dagelijks door de hoofdstad, die al haar leven lang haar thuis vormt. Steevast gaat ze zitten op het houten bankje aan de rand van de vijver. Terwijl haar hond kwispelend aan een graspol snuffelt, slaat ze de vele fietsers gade die haastig richting kantoor rijden. Hippe jonge moeders met designkinderwagens, hardlopende jongeren met de nieuwste koptelefoons op.

Mieke, zoals de dame met het hondje al jaren wordt genoemd, is niet de voornaam waarmee ze geboren werd. In haar paspoort valt haar officiële naam nog te lezen: Mirjam de Jong. Maar wie die Mirjam precies is en hoe die naam verbonden is met de vrouw die Mieke werd, kan ze zelf ook amper bevatten. ‘Ik ben gewoon Mieke, hoor!’ riep ze vroeger als meisje al.

Van jongs af aan voelde ze soms heus wel dat er iets niet klopte. Hoewel ze opgroeide en volledig deel uitmaakte van een buitengewoon liefdevol pleeggezin, wist ze diep vanbinnen dat ze, in haar eigen woorden, ‘ergens anders vandaan kwam’. Overal om haar heen zag ze dochters die leken op hun moeders. Vaders die hetzelfde loopje hadden als hun zoons. Bij haar ontbrak die vanzelfsprekendheid.

Als volwassene probeerde Mieke de onbeantwoorde vragen maar naast zich neer te leggen en te accepteren dat haar afkomst voor altijd een mysterie zou blijven. Ze groeide op in een fantastisch pleeggezin, trouwde met een fijne, zorgzame man, kreeg twee prachtige kinderen en vier geweldige kleinkinderen. Hoewel ze een interessant en druk leven opbouwde, bleven de onduidelijkheden haar achtervolgen. Totdat daar in 2025 abrupt een einde aan kwam.

1 Klein maar dapper

Hoe het begon

‘Halte Van Boshuizenstraat!’ roept een automatische stem om. Net zoals iedere week stap ik uit tram 5 in de Amsterdamse wijk Buitenveldert. De huizen hier lijken een zekere degelijkheid uit te stralen, net als de bewoners. Het is een buurt waar veel oudere Joodse mensen wonen. Mensen zoals Betty, mijn oma, die in 1940 in de hoofdstad werd geboren. Regelmatig ga ik na mijn werk bij haar op bezoek. Soms voor koffie, soms voor het avondeten, vaak voor allebei. We kunnen over van alles en nog wat praten. Haar knusse huis, met de geur van koffie en parfum, heeft voor mij iets vertrouwds. Ik ben hier altijd welkom, wat er ook gebeurt.

De muren hangen vol met schilderijen en ingelijste foto’s. Herinneringen aan een leven vol verhalen, zowel uiterst fijne als onvoorstelbaar zware. Zoals gewoonlijk zit ik op haar comfortabele bank, een kopje koffie op de glazen salontafel voor me. De televisie staat veel te hard aan.

Oma Betty, zoals altijd keurig verzorgd, neemt me met haar scherpe blik op en lijkt altijd in één oogopslag te weten of er iets aan de hand is. Ze draagt een donkerblauw truitje met pofmouwjes. Om haar nek glinstert een gouden ketting met daaraan een diamanten hanger in de vorm van het Hebreeuwse woord *chai* (חַי). Het Joodse symbool voor leven.

‘Hoe gaat het op school?’ vraagt ze. Met ‘school’ bedoelt ze de

universiteit. Voordat ik ook maar kan antwoorden, gaat de bel. Oma werpt me een veelzeggende blik toe terwijl ze richting de deur loopt om open te doen. 'Dat zal vast Mieke zijn.' Die is op donderdagochtend vaak in de buurt.

Mieke is al heel lang een vriendin van oma. Net als oma Betty is Mieke Joods en geboren in 1940. Allebei overleefden ze de oorlog door onder te duiken. Jaren geleden heeft ze mij wel eens met de auto afgezet bij de tramhalte. Tijdens dat ritje vertelde ze uitvoerig hoe ze haar man Michel, de liefde van haar leven, samen met een stel vrienden in het Café Americain had ontmoet. Door de jaren heen hoorde ik haar verhalen, verteld met een nodige dosis humor over verschillende periodes uit haar leven, over vakanties en over de kleinkinderen, maar over de oorlog ging het eigenlijk nooit.

Mieke komt de woonkamer in in een lange wollen jas, die ze zorgvuldig aan de kapstok in de gang ophangt. Ze is een lief en grappig dametje. Klein maar dapper, en vooral heel gezellig. Ze is goedlachs en staat uiterst positief in het leven. Op oma's verjaardag is ze steevast van de partij, en ook op mijn bar mitswa was ze aanwezig.

'Dag Jaïr, wat fijn je te zien!' zegt ze, en ze geeft me drie dikke zoenen.

'Hoe was het op tekenles?' vraagt oma, terwijl ze een kop koffie voor Mieke inschenkt. Die onderneemt op ruim tachtigjarige leeftijd nog van alles en nog wat. Een paar jaar geleden is ze zelfs nog met vioolles begonnen. Niets is haar te gek.

'Prima, hoor!' antwoordt Mieke. Ze pakt haar tekeningen erbij en laat ze trots zien. Geboeid kijk ik naar de interactie tussen de twee dames op leeftijd. Samen delen ze een geschiedenis waarvoor woorden soms tekortschieten.

'Het is een soort onderling gevoel,' zegt oma soms. Ze voelt

zich af en toe meer begrepen door Joodse mensen die destijds, net als zij, waren ondergedoken.

Voor Mieke en oma Betty is 1940-1945 nooit ver weg. Telkens komt die periode weer om de hoek kijken. Je ziet het niet meteen, maar op een subtiele wijze is het er toch. Soms in afkeurende blikken die korter duren dan een seconde en toch meer dan voelbaar zijn. De oorlog reist vaak stilletjes door de generaties heen.

Niet zo lang geleden trok ik in een winkel in de Kalverstraat een linnen overhemd aan, wit met verticale blauwe strepen. 'Lekker zomers!' riep de medewerkster in de winkel nog. Maar toen keek ik naar mijn moeder. Ze liet haar blik over het patroon glijden en zei toen, fel en kortaf: 'Afschuwelijk!'

Mijn moeder, mijn oma's oudste dochter, werd in 1962 geboren in Amsterdam, als dochter van een ondergedoken moeder en als kleindochter van een Auschwitz-overlevende. Hoewel ze opgroeide in een tijd zonder oorlog, zonder razzia's, zonder honger, lijkt ze soms, het zij in mindere mate, het trauma met zich mee te dragen: ook voor haar deed het overhemd te veel denken aan kampkleding. Wat mij een onschuldig zomers overhemd leek, was voor haar een pijnlijke herinnering. Trauma kan onbewust worden doorgegeven. In ons geval niet zozeer in de vorm van verhalen, maar eerder als zwijgen over een bepaald verdriet. Vermijden en wegduwen. Zinnen als 'Niet klagen, maar dragen!', en bepaalde gesprekken, of kleurcombinaties, uit de weg gaan.

In oma's woonkamer in Buitenveldert gaat het gesprek tussen de twee dames verder. Ik realiseer me dat Mieke en oma behoren tot de laatste generatie die getuige is geweest van de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog, die steeds verder van ons verwijderd raken en waarover de verhalen dreigen te ver-

dwijnen als ze niet snel worden vastgelegd. Als mijn generatie nog iets wil weten, moeten we ernaar vragen, voordat het te laat is.

Voorzichtig draai ik me naar Mieke toe. 'Mieke...' begin ik aarzelend, 'was u zelf eigenlijk ook ondergedoken? Tijdens de oorlog, bedoel ik... Mag ik vragen naar dat verhaal?'

Even kijkt ze me onderzoekend aan, alsof ze bij zichzelf na gaat hoeveel ze wil delen, maar dan ontspant haar gezicht. Met een zachte stem begint ze te vertellen. 'Ik ben ondergedoken geweest bij de familie Groothuis in Betondorp.'

Mieke herinnert zich slechts flarden van de oorlog. Hetzelfde geldt voor oma. De twee waren in de oorlog baby's en peuters. Misschien maar beter ook dat ze zo jong waren, denk ik bij mezelf. Dat heeft hun een heleboel nare herinneringen uit de oorlog zelf bespaard.

Vervolgens vraag ik naar de namen van Miekés ouders.

'Mijn moeder heette Alida Mathilda de Jong, geboren in Amsterdam in 1919. Ze kwam in 1944 om in de gaskamers van Auschwitz.'

Op dat moment pak ik snel mijn laptop erbij en ik typ de naam van haar moeder in op Joodsmonument.nl, een website waarop bijna alle Holocaust-slachtoffers van Nederland vermeld staan. Al snel verschijnt in grote letters de digitale herinneringspagina van Miekés moeder. Daarnaast staan er gegevens over haar familie en wordt haar beroep, 'inpakster', nog vermeld.

'En wat was uw vaders naam?'

Even blijft het stil.

'Geen idee,' zegt Mieke dan. 'Tot op de dag van vandaag heb ik nooit geweten wie mijn vader is. Van mijn moeder heb ik alleen een naam, haar geboorte- en overlijdensdatum. Van mijn vader weet ik in het geheel niets, laat staan een naam.'

Na Miekas antwoord zijn zowel oma als ik muisstil. Met een mengeling van medeleven en nieuwsgierigheid kijkt oma Mieke aan. ‘Ongelooflijk,’ fluistert ze. Hoewel oma zelf haar vader ook niet heeft gekend, heeft ze zijn trouwfoto, weet ze zijn naam en kent ze – weliswaar in grote lijnen – zijn droevige geschiedenis. In het najaar van 1945 werd oma uit de onderduik in Drenthe opgehaald door haar zwaar getraumatiseerde moeder Jeannette, die na Vught, Westerbork, Ravensbrück en zestien maanden Auschwitz met haar inmiddels vijfjarige dochtertje weer een leven probeerde op te bouwen in Amsterdam. Haar tijd in Auschwitz had ze doorgebracht in het beruchte experimentenblok, blok 10, waar nazidocenten als Josef Mengele, ‘de engel des doods’, en Carl Clauberg maandenlang experimenten konden uitvoeren op Joodse vrouwen. Na de oorlog kon mijn overgrootmoeder geen kinderen meer krijgen. De nazartsen hadden haar onvruchtbaar gemaakt en haar daarmee voor het leven getekend.

In Auschwitz werd mijn overgrootmoeders naam, Jeannette Schrijver-Brilleman, vervangen door een op haar arm getatoeëerd nummer ‘63244’, met daaronder een omgekeerd driehoekje. Haar naam bestond niet meer. De tatoeage op haar arm verborg ze tot haar dood in 1998 stevast onder een pleister. Weer een voorbeeld van verstoppen en wegdrukken. Niet over praten, laat staan met je familie. Nooit meer heeft ze met een woord gerept over de periode van voor of tijdens de oorlog. ‘Oma heeft weer een nare droom gehad,’ werd er de volgende ochtend gezegd als ze ’s nachts gillend wakker werd uit een van haar wekelijks terugkerende nachtmerries. Ooit, zo werd verteld, was ze een vrolijke, zelfs levenslustige vrouw geweest: iemand die, vergezeld door haar man, de late avonduren met plezier tegemoet trad. De oorlog echter, had haar gemaakt tot een apathische vrouw die zelfs op de fijne momenten nog maar

weinig van het leven kon genieten. Het maakte haar niets meer uit.

Haar man, mijn overgrootvader Salomon Schrijver, bezweek in 1943, toen hij 30 jaar oud was aan de ziekte tyfus nadat hij in Monowitz, een subkamp van Auschwitz, dwangarbeid had moeten verrichten. Van hem is slechts één foto bewaard gebleven. ‘Wat voor kleur ogen had mijn vader?’ vroeg oma jaren na de oorlog eens aan haar moeder toen ze al in een bejaardentehuis verbleef. Deze doodnormale vraag werd abrupt afgekap met een fel: ‘Dat weet ik niet meer, hou je maar bezig met de levenden!’ Nadien durfde oma haar moeder nooit meer iets over haar vader te vragen. Het was te confronterend. Naar verluidt zouden de twee jonge geliefden elkaar na hun gezamenlijke deportatie nog eenmaal gezien hebben in Auschwitz I, voordat Salomon stierf in de ziekenbarak. Mijn naam werd een eerbetoon aan hem: ‘Jaïr Salomon’, zijn achterkleinzoon.

Voor Mieke was er in 1945 geen familie die haar kon ophalen uit de onderduik.

‘Hebt u ooit geprobeerd om meer te weten te komen?’ vraag ik aarzelend. Ik ben nieuwsgierig, maar wil vanzelfsprekend geen oude wonden openhalen.

Mieke haalt haar schouders op. ‘Een beetje, maar na de oorlog was er op een verre tante na niemand meer om iets aan te vragen, of het was te pijnlijk. Je keek vooruit en naar de toekomst, liever niet naar het verleden. Bovendien, wat er allemaal niet verloren is gegaan is vergeten, of door de Duitsers vernietigd...’

Het is een patroon dat vaker terugkomt in mijn gesprekken met oma en haar kennissen: een generatie die na de oorlog probeerde vast te houden aan wat er nog was, en vooral niet wilde terugkijken naar wat jaren geleden verdwenen was.